

EGY KOSZTOLÁNYI-REGÉNYALAK ÁBRÁZOLTSÁGA AZ *ARANYSÁRKÁNYBAN*

Kivonat

A regény tanár főszereplőjét érettségi előtt álló diákja a társaival megveri. Ennek a fiúnak a testi és lelki ábrázoltsági módozatát mutatja be a tanulmány. A testi és lelki megjelenítést a diákhoz tartozó cselekvésekkel (futás, kerékpározás), tárgyakkal (görcsös bot, pisztoly) való kapcsolatai egészítik ki. Ezeket az ábrázoltságokat algoritmikus elrendezés mutatja.

Kulcsszavak: ábrázolt tárgyiasság, R. Ingarden, redundancia, testi és lelki megjelenítés, cselekvések, tárgyak, algoritmikus elrendezés

1. A regényben egy bukott diák, Liszner Vilmos két hasonszőrű cimborájával megveri – „[...] ami Sárszegen nem is volt olyan nagy ritkaság” (XXIII: 523) – Novák Antal tanárt. A diákok bottal és bikacsökkel ütlegetik a férfit. A tanár meghasonlik, rádöbben az eddigi életfölfogása alapján végzett munkálkodása eredménytelenségére. Lelkiállapotát tovább rontja, hogy leányát szintén egy tanítvány megszökteti, ezt is a nevelésmódjának a csődjeként értelmezi. Végül pisztolylövessel menekül el a világból. A regény lélektani vonatkozásaival többen és bőven foglalkoztak, amint a kisvárosi-(kis) polgári élet- és társadalomábrázolásnak a műbe beszüremkedő világával is. A regényben az irodalomkritika – nem sokkal megjelenése után – az élet összevisszaságának és logikátlanságának megéreztetését látta Dóczy Jenő (1925: 57); a Kosztolányi-regények pesszimizmusát a nihilizmus végtelenségéig terjedőnek vélte Földi Mihály (1927: 177). Az elemzések rendre hasonló megállapításokat tesznek, nemritkán kitérve a korabeli társadalomábrázolás kapcsolataira (néhány példa: Baráth Ferenc 1938: 83–6; Kiss Ferenc 1965: 318; Bóka László 1961: 267 kk.; Sötér István 1966: 145–6; Szörényi László 1985: 98; Szegedy-Maszák Mihály 2010: 20–1). Az érettségin megbukott diák – aki egy fűszerboltos család gyermeke – regénybeli ábrázoltsága meglehetősen kevés figyelmet kapott. A fiú, Vilmos személyisége mint Novák tanár lélekzavarának közvetlen kiváltója közvetlenül vagy közvetve föltűnik a befejezés néhány mondatában is, bár a regény második felében már jobbára Novák tanár (álom)képzetében. A diák testi és lelki tulajdonságai állandó háttérrajzot adnak mindahhoz, ami a gimnázium tanárára jellemző. Ennek a háttérrajznak a vonásai nemcsak a regényalak ábrázoltságának föltárása szempontjából tarthatók fontosnak, hanem Kosztolányi Dezső írástechniká-

jának módja szempontjából is, hiszen a fiatal fiú ábrázoltságának jegyeiből a befogadónak, az olvasónak adódik lehetősége megítélni őt.

Az alábbiakban a szövegmondatok eleje nagy kezdőbetűs az idézetekben, a megszakitások és a bekezdések nincsenek jelölve; a fejezet- és lapszámok a kritikai kiadásra (Kosztolányi 2014) vonatkoznak.

2. Liszner Vilmos testalkatának ábrázolása közvetlen (írói közlésű, belső) és közvetett (az egyes regényszereplőktől való, külső) leírásokból, valamint a regényalak cselekvéseiből áll.

2.1. A regénymű a diákok versenyfutásával kezdődik, Liszner Vili nyer. A győzelmet külső megítélés szerint nem a kiváló technikájának köszönheti, hanem testi adottságának, illetőleg életkorának. Az egyik tanórai feleléskor Novák tanár *Óriásnak* és *Hústorony*nak csúfolja a magas fiút, akiről majd tanártársának, Fórisnak a verés után ezt mondja: „Csöndes, jó fiú volt az mindig. Csak kissé nehéz fölfogású” (XXV: 573); a diákot Ebeczky ügyvéd *vasgyúró*nak mondja majd (XXV: 573). Novák ugyanakkor töprengéseiben „[...] nem tudta eldönteni, hogy kit gyanúsítson. Egy harmadikos járt az eszében, kit kiállított s egy hatodikos, kit megszidott meg Liszner Vilmos, de az már nagy, komoly fiú, meglett ember” (XII: 311); vagyis felnőttként gondol a húszéves diákra. A regény megjelenésekor a nagykorúság még a huszonegyedik évnél kezdődött: „1. § Teljeskorúság a személy életkora 24. évének elteltével éretik el” (1877. XX. tc.), jóval újabb keletű rendelkezés csökkentette ezt: „1. § (1) Nagykorú az, aki huszadik életévét betöltötte” (10470/1945. /XI. 6./ ME rendelet). A tanároknak és másoknak a regényalakkal való viselkedése lényegében megfelel a nagykorúságra való vonatkozásnak. – Kosztolányi kétszer is közvetve mutatja Vili erejét: fél kézzel emeli a kerékpárját, amely akkor nem volt könnyű jármű.

Vili testi megjelenése	
Pusztán a <i>marha</i> erejével bírta [a futamot].	I: 17
<i>Vili, ki a télen töltötte be huszadik évét, egy fejjel magasodott ki közülök.</i>	I: 19
– <i>Óriás</i> , – csúfolta Novák és végignézte – Achilles.	XI: 289
Csak a tudása is ekkora volna. <i>Hústorony</i> .	XI: 289
Vili most kiegyenesedett. Novák eléje állt. <i>Fél fejjel magasabb volt a tanítványa.</i>	XI: 289
– Ne tessék engem bosszantani – és <i>fenyegetően eléje feszült.</i>	XI: 291
Vili <i>fél kézzel emelte be kerékpárját.</i>	XIX: 435
Vili lábára állt. Megint <i>fél kezével vitte ki kerékpárját.</i>	XIX: 457

Vilivel kapcsolatosan számos helyzetben a külső szemlélők számára a FURÁS volt az egyik, sokak számára megfigyelhető vonása testi megjelenésekor.

Az efféle tényállasegyüttesek összefüggései természetesen az elképzelhető dolgok lehetséges világában léteznek. Iskolájának futóbajnoka volt, és nemcsak versenyen, más élethelyzetben is fut. A regény végén a sok év után róla is beszélő diáktársak is ezt említik („*Fut* még. Pesten is”), ebben jelképeség észlelhető, minthogy nagy valószínűséggel ő nem simult bele a kispolgári világba, mint az osztálytársak, Csajkás Tibor és Huszár Bandi, azaz (szerintük?) semmire sem vitte.

A regényalakhoz kapcsolódó FUTÁS mint fogalom az alábbi helyeken jelenik meg, a felsorolást indokolja, hogy más kapcsolat is mutatkozik a regényalak e mozgásformájával. Itt a NEM FUTÁS méltó a figyelemre, amelyet az alábbi algoritmikus elrendezés mutat. A NEM FUTÁS ugyanis viselkedési változást vált ki (hazudik egy versenyen).

– Rajta! Vili már *futott* (I: 17)

Liszner Vili nem-szépen *futott* (I: 17)

Két lélekzettel *futotta* a százat (I: 17)

Liszner Vili nem-szépen *futott*. Ha stílust akart teremteni, mindig elrontotta a futamot. Pusztán a marhaerejével bírta (I: 17)

Az előadások a nyolcadikban befejeződtek. Ami társadalmi élet volt még, az kizárólag a városerdőben központosult. Vili *futott*, Huszár Bandival és Petőfivel, a többiek nézték (XIII: 313).

A verseny oly meglepetést hozott, melyre senki se volt elkészülve. Vili *rosszul indult* [ti. a futásban], lemaradt már az előfutamban s a döntőbe nem is került belé. Huszár Bandi lett az első (XIII: 315).

Vili a neve hallatára *futni kezdett* a sötét fák felé, a bikacsökkal (XV: 375)

Szerette volna eltépni, mint valami kellemetlent, a papír darabkát szétszórni a levegőben, aztán elszaladni innen, *futni-futni*. *Futni* még mindig jól tudott (XXVI: 587).

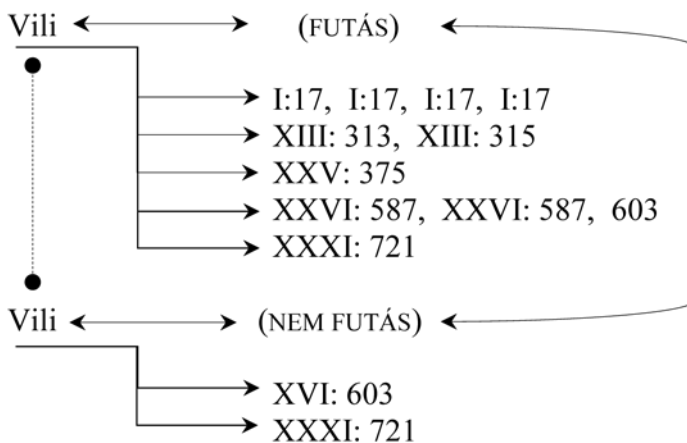
Vili egyedül lödörgött. *Futni* már régen nem járt ki a városerdőbe (XXVI: 603).

– Nem *fut* többé? (XXXI: 721).

– *Fut* még. Pesten is (XXXI: 721).

A FUTÁS fogalom kupaca	
már <i>futott</i>	I: 17
<i>futott</i> , lábait kapkodva	I: 17
Két lélekzettel <i>futotta</i> a százat	I: 17
Vili nem-szépen <i>futott</i>	I: 17
Vili <i>futott</i>	XIII: 313
Vili <i>rosszul indult</i> , lemaradt	XIII: 315
Vili a neve hallatára <i>futni kezdett</i>	XV: 375
elszaladni innen, <i>futni-futni</i>	XXVI: 587
<i>Futni</i> még mindig jól tudott	XXVI: 587
<i>Futni</i> már régen nem járt	XXVI: 603
Nem <i>fut</i> többé	XXXI: 721
<i>Fut</i> még. Pesten is	XXXI: 721

A FUTÁS fogalom kupaca a FUTÁS és a NEM FUTÁS bináris rendű algoritmusban szemléltetve (vö. Rónyai Lajos et al. 1999: 37–8) láttatja, hogy Vili életében a diákkortól mindig ott a FUTÁS, egykori, családi osztálytársai már kispolgári életvitelben vannak a regény végén, de őreá akkor is (csak?) a FUTÁS jellemző (XXXI: 721).

1. ábra. A FUTÁS ~ NEM FUTÁS témaszál algoritmusos áttekintése

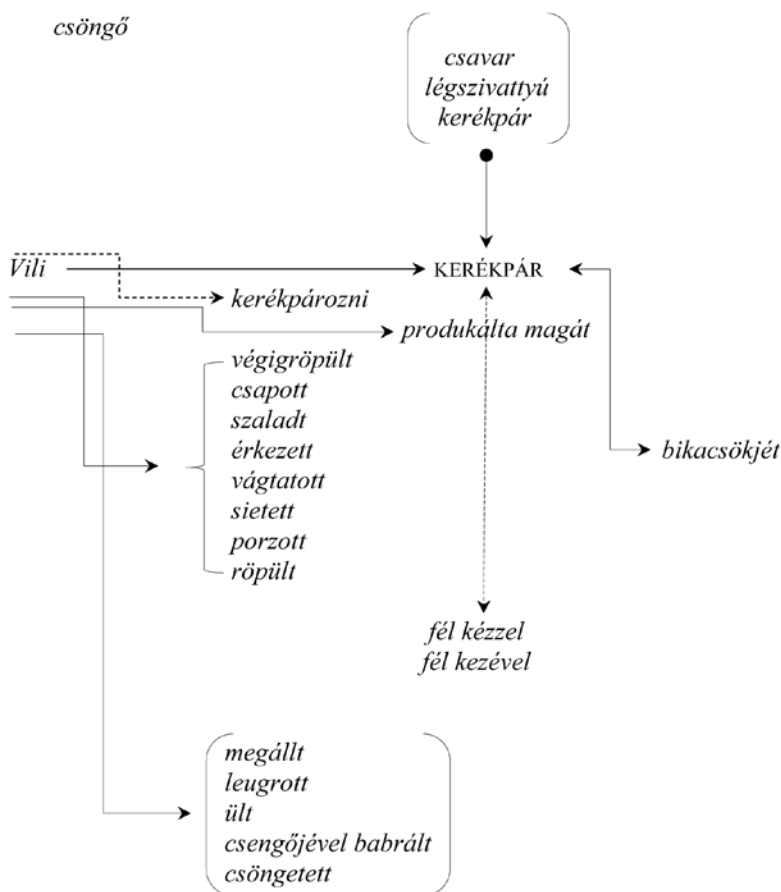
2.1.1. A kerékpár vagy alkatrészeinek (*csengő, fogantyú, légszivattyú*) rendszeres megjelenése a diák ábrázoltságához tartozik. Ez a kontingencia a FUTÁS-nak (mondhatni) kiegészítője: a fiú nem csupán kerékpáron közlekedik, de – a már említett – testi erejét is e járművel teszi nyilvánvalóvá azzal, hogy fél kézzel emelgeti, de azzal is, ahogyan közlekedik vele. Megfigyelhető, hogy a FUTÁS-hoz hasonlóan a kerékpár-közlekedése szintén 'gyors mozgás' szemantikai jegyű kifejezéseket kap: *szalad, szaladt, végigröpiült, csapott, vágatott, sietett, porzott, röpiült*. Ezek az igék némelykor természetesen akkor is a diákra vonatkoznak, ha helyette a *kerékpár* metonímia – itt: eszköz, dolog a használója helyett fajtájú – a szövegmondat alanya (*a *kerékpár* röpiült ~ *megállt* ~ *szaladt* stb.). A rendőrségi kihallgatás után Vili nem tud aludni, mindenfélét lát, így „kétületes kerékpárt, tandemet”, öreg embert, akinek fiáról ugyancsak a kerékpárt emlegeti. Novák tanár elmegy Vili apjához, a fűszeres a diákszobába vezeti, Vili akkor már Budapestre utazott, ahová a szülei a sikeres érettségi után akarták jutalomból küldeni, de zaklatottságát látva mégis elküldték. A szobában a tanár figyelme a kerékpárra és az alkatrészeire is kiterjed, ami igazolja, hogy az író a diák ábrázoltságához tudatosan illesztette a regényben a járművet.

A KERÉKPÁR tartozékai kupaca	
Szakálla van-e az öregnek s a fia tud-e <i>kerékpározni</i> ?	VII: 159
A <i>kerékpár csöngője csöngetett</i> . Vili ült rajta.	VII: 183
...elengedve a <i>kerékpár</i> fogantyúit, lábait a csöngőre téve <i>produkálta magát</i> .	VII: 183
Vili ingerülten <i>leugrott a kerékpárról</i> .	VII: 185
Gyuszi levette sisakját, a <i>kerékpár megállt</i> .	VII: 185
[Vili] <i>kerékpárjával</i> egy mellékutcába <i>csapott</i> .	XIV: 349
Leugrott <i>kerékpárjáról</i> .	XIV: 349
Vili <i>kerékpárja csöngőjével babrált</i> . Csöngetett, hogy ne hallja.	XIV: 351
A <i>kerékpár</i> az adóhivatalig <i>szaladt</i> .	XV: 353
A városon <i>végigröpült kerékpárjával</i> .	XVII: 411
<i>Kerékpárján érkezett</i> .	XIX: 435
Vili <i>fél kézzel emelte be kerékpárját</i>	XIX: 435
mutatta a <i>kerékpár</i> bikacsőkjét.	XIX: 437
Megint <i>fél kezével</i> vitte ki <i>kerékpárját</i> .	XIX: 457
Ő pedig <i>kerékpáron</i> [...] <i>vágtatott</i> .	XIX: 457
<i>Kerékpár</i> ra ült, az adóhivatalhoz <i>sietett</i> .	XXVI: 587
<i>Kerékpárja</i> az országutakon <i>porzott</i> .	XXVI: 591
Ráült a <i>kerékpár</i> ra.	XXVI: 595
A <i>kerékpár</i> Novák háza előtt <i>röpült</i> .	XXVI: 597
Látott [...] egy <i>kétüléses kerékpárt</i> .	XXVI: 607

Vili és a KERÉKPÁR fogalmához tartozó kapcsolatok kupacának összefüggésrendje mutatja a *kerékpár* (a **kerékpározni*) és az azzal való mozgások megnevezéseit, továbbá járulékosan a *kerékpár bikacsőkjét*, illetőleg a mozgás hiányát (*megállt*, *leugrott*, *ült*). Ehhez az adatkupachoz tartozik két *csöngetett* állítmány, az első metonimikus, a második azt a cselekvést rögzíti, amikor a bukott fiú zavarában, szegényében a csöngővel babrál, hogy ne hallja az érettségi lakomára szóló hívást a volt osztálytársaktól.

A diákszobában Vilit idézi föl a Novák tanár által látott két alkatrész és maga a *kerékpár*. Az elemzés szerinti, a diákhöz tartozó KERÉKPÁR együtt-előfordulási szerepe jól érvényesül a tanár itteni ábrázoltságában, hiszen fölidézi a megveretésének idejét: „Novák többször végigjártatta tekintetét ezeken a tárgyakon, szinte áhítatosan. És valami rettenetes durvaság szorította torokon, az, ami azon az éjszakán” (XXVIII: 647).

A KERÉKPÁR és tartozékai a diákszobában	
egy csavar [...], nyilván a <i>kerékpár</i> egyik alkatrésze	XXVIII: 647
<i>kerékpár</i> hoz való légszivattyú	XXVIII: 647
az ablakhoz támasztva áll a <i>kerékpár</i> , benne a <i>bikacsők</i>	XXVIII: 647

2. ábra. A KERÉKPÁR témaszál algoritmikus áttekintése

2.1.2. A KERÉKPÁR tárgyköri kapcsolatában azért szerepelt a bikacsök, mert a regényalak kerékpározásakor magával szokta vinni, „mellyel az ország-út veszett ebeit szokta elriogatni” (XIX: 437). A történetek során Novák tanárt ezzel ütlegeli a három támadóból az egyik az éjszakában. Ez a bikacsök első esetben a diákok némileg eldurvuló játékában szerepel, utoljára pedig a tanár ezt is látja Vili szobájában. A tanárverés tervezésekor, a verés megtörténtekeor, Novák tanártársának beszámolójában és az ügyvéddel való tárgyalásakor jön szóba a verőeszköz. A verés leírásában ott a bikacsök (XV: 373–5), és amikor Novák – romlott idegállapotában – elképzei a diákkal való (erkölcsi célzatú) beszélgetését, fegyvertelennek, bikacsök és görcsös bot nélkülinek mondja magát (XXVII: 623).

A BIKACSKÖK előfordulásainak kupaca	
...kikapta a <i>bikacsökö</i> t, jól odaszózott nekik. Mindenki üvöltött.	VII: 183
– Ezzel a <i>bikacsökkel</i> , ni – mondta Vili.	XV: 365
A kisebbik, ki a <i>bikacsökkel</i> bal lapockáját verte következetesen.	XVIII: 429
...a nagyobbik pedig a <i>bikacsökkel</i> a tarkóját s az oldalát [verte].	XVIII: 431
Nézzé, nincs nálam semmi. Se görcsös bot, se <i>bikacsök</i> .	XXVII: 623
– Bottal. Azt hiszem, bottal. Meg <i>bikacsökkel</i> .	XXV: 569
– Irtózatós!– és írta [az ügyvéd]: – „bottal, <i>bikacsökkel</i> ”.	XXV: 569
Se görcsös bot, se <i>bikacsök</i> . Még a sétatálcám se hoztam ide. Fegyvertelen vagyok.	XVII: 623
...az ablakhoz támasztva áll a kerékpár, benne a <i>bikacsök</i> s egy sarokban a bot, a görcsös bot.	XXVIII: 647

2.1.3. A tanárveréshez egy görcsös botot is használtak, amely természetesen a történetek során szükségképpen megemlítődik. Ez a tárgy is Vilihez kapcsolódik, a verés tervezésekor ő adja Prófétának, egyik segítőjének, aki adóhivatali „csúf írnok”, aki még hetedikes korában bukott el Fóris tanárnál: „Hátulról, orvul estek neki ketten” (XVIII: 429). A tanár álmában is (XXX: 467) meg az orvosnál is említi a *bikacsökö*t, amely a KERÉKPÁR témaszálnál már fõntebb megjelent (XXII: 623). Ennek az adatnak (is) az ismétlődése nem fölösleges, minthogy a redundancia általában sem az, még ha a hírérték inverze is különösen a költői nyelvben (ld. Fónagy Iván é. n. 82), a jelen esetben éppen az ábrázoltság bemutatásának része. Az ábrázolt tárgyiasságok ugyanúgy több (szellemi-értelmi) nézőpontból észlelhetők, mint a tárgyi világ elemei. Ábrázolt tárgyiasságnak nevez Roman Ingarden (1977: 227) az irodalmi műben „minden ábrázoltat mint olyat”. Valamely szövegmű vizsgálata maga is bizonyos ábrázoló tárgyiasság, amely folyamatként megy végbe, tehát hasznos lehet benne a redundancia, még ha ez a kész vizsgálati anyagban mint eredményben közvetlenül nem látszik. – A *görcsös bot* végül is kontingenciális a regényalakokkal és egyik társával (ld. XIX: 437) közvetlenül és közvetve; Novák tanár álmában és megveréséről szólva az orvosnál meg az ügyvédnél is (ld. XXV: 569).

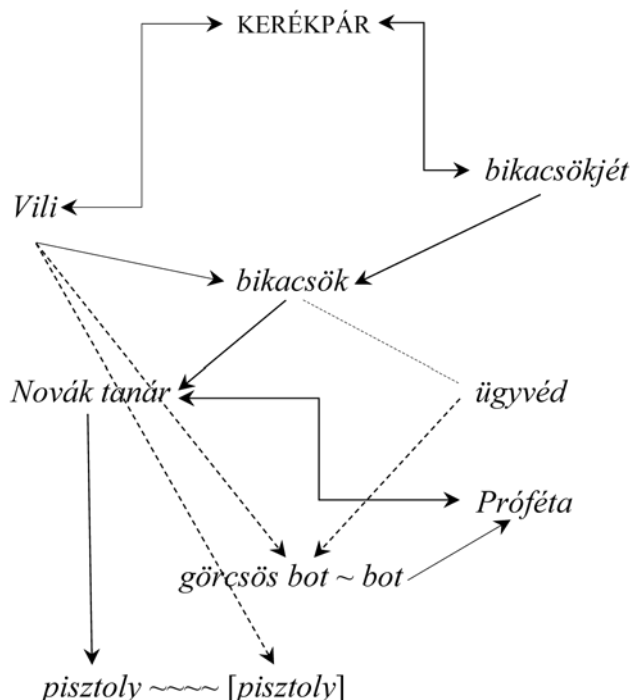
A GÖRCSÖS (BOT) (~ BOT) kupaca	
– Ezzel a <i>bikacsökkel</i> , ni – mondta Vili. – Majd a <i>görcsös botom</i> odaadom neked.	XV: 365
Vili a neve hallatára futni kezdett[...]. Utána Próféta, a <i>görcsös bottal</i> .	XV: 375
...megpillantotta Liszner Vilmost [...], egy vasvégű, fekete <i>görcsös botot</i> tartott.	XVII: 413
A kisebbik, ki a <i>görcsös botot</i> forgatta.	XVIII: 431
...megadta neki a kegyelemütést: a <i>görcsös bottal</i> .	XVIII: 431

Előbb a nagyobbik kezdett szaladni [...], majd a kisebbik, rázva <i>görcsös botját</i> .	XVIII: 431
– Meg ezzel – dicsekedett Próféta. A <i>görcsös bottal</i> végigvágott a patika márványasztalán.	XIX: 437
...fél kezével vitte ki kerékpárját. A <i>görcsös botot</i> Prófétára bízta.	XIX: 437
Az alacsonyabb, kit nem ismert, <i>görcsös botját</i> ráemelte.	XXX: 467
...a tarkón egy repedt seb, melyet a <i>görcsös bot</i> vasvége okozhatott.	XXIV: 541
<i>Bottal</i> . Azt hiszem, <i>bottal</i> . Meg bikacsökkal.	XXV: 569
...nincs nálam semmi. Se <i>görcsös bot</i> , se bikacsök.	XXII: 623
...egy sarokban a bot, a <i>görcsös bot</i> .	XXVIII: 647

2.1.4. Az Aranyrákány diákjának a görcsös boton és a bikacsökön kívül még egy – mondhatni – tartozéka van, amely már a regény első szövegmondatában szerepel (I: 5). Az a pisztoly, amellyel a versenyfutást indítja egyik osztálytársa a városerdőben, az illetén indítás csak neki járt, aki bajnok volt. Arról nem ír Kosztolányi, hogy ez valódi fegyver-e, rajtpisztoly-e. Több fejezettel később, amikor a diákok a Liszner-házban tanulás után csetepatéznak, kiderül, hogy pisztolyok és egyéb fegyverek is vannak a lakásban (ld. VII: 183). Pisztolyról a regényben majd akkor esik megint szó, amikor Novák Antal elmondja tanártársának, Fórisnak, hogy mi történt vele. A kolléga hasonló bántalmazása után vasboxert és forgópisztolyt hord magánál, Novákot is erre biztatja. A tanár követi a példát, vásárol egy hatlövétű forgópisztolyt, amelynek aztán golyója, „minthogy a csövet tudatosan fölfelé irányította, szétroncsolta nyúltagyát” (XXIX: 671). Novák Antallal kapcsolatos *pisztoly*-előfordulások az ő ábrázoltságához tartoznak, ez a jelen tanulmánynak nem része. Az azonban megemlítenő, hogy a regénykezdet *pisztolya* mintegy szerkezeti allúzióknak vehető, hiszen a tanár az életét pisztolylövessel fejezi be. A pisztoly Liszner Vilmos életének állandó, de cél nélküli futásával ellentétben Novák Antal életét lezárva a változatlanságot eredményezi, amely állapot egyébként is a tanár magatartásának jellemzője. A kezdet célzása akár előrevivő életívre vonatkozhatnék a diák sorsában, azonban ez nem valósul meg: „Fut még. Pesten is” (XXXI: 21), a tanárlélek számos tépelődése viszont nyugvópontra jut: „A golyó, minthogy a csövet tudatosan fölfelé irányította, szétroncsolta nyúltagyát. Novák Antal a küszöbön átesve a kályha mellé bukott. Egypárat mozdult. Akkor *beállt a nyugalom*” (XXIX: 671).

A PISZTOLY kupaca	
A <i>pisztoly</i> eldőrdült	I: 5
...a többiek csak vezényszóra, tapsra indultak, nem pisztolylövésre.	
Az is csak őt illette meg. Elkérte <i>pisztolyát</i> , belekarolt barátjaiba.	I: 19

Vili a másik szobába ment. Itt a falon posztóval bevont fegyvertartón vitérők, mordályok.	VII: 183
...pisztolyok lógtak, az a <i>pisztoly</i> is, melyre indulni szokott.	VII: 183

3. ábra. A tanárverés eszközeinek algoritmusos áttekintése

2.2. Kosztolányi regényének tetemes része a tanár, Novák Antal öngyilkosságba torkoló lélekállapotának ábrázolása. A tanárverő diákot ugyancsak megviseli a saját tette, ezt láttatja az ő belső világának ábrázoltsága, amely kedvezőtlen és kedvező, előnyös tulajdonságokból áll, ugyancsak közvetlen és közvetett leírásokból, valamint a regényalak saját kijelentéseiből.

2.2.1. A regényalak, Vilmos lelkivilágából több kedvezőtlen tulajdonság tárul föl. Vili dicsekvőn büszke testi megjelenésére, ezt tudatosítja környezetével, amikor az iskolában az ablakból nézi a sárkányt, amikor kerékpárját kézben tartja, amikor fölhúzódkodik az ablak keresztfájára, így mutatja a hasizmát. A sikertelen érettségi szereplés utáni tett díszlépéseivel is nyilván testi adottságait, fölényét kívánja érzékeltetni a tanárokkal.

A BÜSZKESÉGre ~ DICSEKVÉSre utaló szöveghelyek	
...föhlúzó[d]zkodott az ablak keresztfájára és megmutatta a hasizmot.	III: 59
...fél kézzel emelte be kerékpárját.	XIX: 435
Megint fél kezével vitte ki kerékpárját.	XIX: 456
...elengedve a kerékpár fogantyúit, lábait a csöngőre téve produkálta magát.	V: 183
Vili fölkelt, helyére ment, katonai díszlépésekkel.	XIII: 333

A regényalak ügyvédfiú osztálytársával ellentétben érzéketlen a természeti környezettel szemben, ezt az írói közlésből látni:

Ebeczky Dezső, ki személyes megjelenésével tisztelte meg az erdőt és láthatóan mélyet szippantott levegőjéből. – Ah a természet. <i>Vili ezt nem értette. Itt fű van, fa meg föld s azon nincs mit lelkesedni.</i>	I: 33
--	-------

A tanulóifjú érzelmi világába tartozik beszédmódjának közönségessége, amelyre két helyen utal az író:

[vég a tanuláshoz] – Elég – kiáltott Vili – elég volt – és káromkodott egy cifrát, keserveset, mert csúnya szája volt.	VII: 183
Most ez kibabrált velem – suttogta Vili a fogai között, de ezt nem egészen így mondta.	XI: 269

Novák egyszer csomagot kap, amelynek kibontása után szellőztetnie kell a szobáját, ez adja a megfajtást az *ocsmányság* mibenlétéről, amelyről majd Fóris kollégájának – kinek annak idején kötetet küldtek – tesz említést. A küldemény közönségessége Vilire vall, ami igazolódik, ugyanis a verés után egyik segítője feljelentéssel fenyegeti: „És följelentelek. [...] Hogy mit küldtél neki” (XVIII: 419).

[Novák] hátradöbbszent. Nem fizikai műszer volt az, nem is törékeny holmi, hanem más. Valami <i>ocsmányság</i> .	XII: 307
– Nekem is küldtek valamit – szölt Novák. – Mit? Novák megmondta, hogy mit.	XXIII: 525

A Liszner fiú, az osztály „vigyázója” részt vesz egy rendbontásban, de tagadja, társait hibáztatja. Hazugsága szokásos-diákcsínyes; a rendőrségi kihallgatásán sem mond igazat, apjára – hiszen még nem nagykorú! – hagyatkozik kijelentései igazolásául.

Vili a dobogó tanári székére pattanva karmesterként verte a taktust, fortissimo és pianissimo, hogy a zaj, amint kell, megdagadjon, vagy elhalkuljon. [...] Vili már illedelmesen állt a dobogón s megszólalt, mint vigyázó: – Én kérem, tanár úr, mindig mondom nekik. De ők mindig lármáznak, tanár úr	III: 63–4
– Nem hallott erről semmit? – vallatta. – Nem. – Nem is látott semmit? – Nem, kérem. – Hol volt azon az este? Mikor is? Június 12-én. Este. Éjjel. 11 és 12 óra között? – Otthon. – Mit csinált? – Aludtam. – Tudja ezt igazolni? – Igen. – Mivel? – Tessék megkérdezni – hebegte – az édesapámtól.	XXVI: 601

A sportban is hajlandó eltérni a tényektől, mást hibáztat, kibúvót keres a rossz eredménye miatt:

Vili rosszul indult, lemaradt már az előfutamban [...] <i>vádolta</i> bajnokságát, hogy előzőtt.	XIII: 315
--	-----------

Novák tanár bánásmódja miatt Vili önérzetes ifjúnak mutatkozik, mellesleg átveszi a tanár ordításmódját is:

– Mit morog? – Azt, hogy ne tessék engem nevetségessé tenni, tanár úr. Nem bírom. Nem bírom. És látszott rajta, hogy nem bírja. Novák ordított: – Szemtelen. – Nem vagyok szemtelen. – Bifik. – Nem vagyok bikfic. – Melák. – Nem vagyok melák.	XI: 289
Vili fátyolos hangon <i>kiabált</i> : – Ne tessék engem bosszantani – és fenyegetően eléje [ti. Novák elé] feszült.	XI: 291

Önértékelése és önérzete túlzónak mutatkozik: az érettségi vizsgabizottságot semmibe veszi, ez testbeszéddel is kifejezi, mint Novák tanárral szemben is (XI: 291). Itt Kosztolányi a *fumigál* igét használja, amelyet az ÉrtSz. „bizalmas, familiáris vagy bizalmaskodó beszédben” használatosnak jelez. A főtebb már előforduló és szintén latin hátterű *produkál* szócikk(részlet)ben „ritka” minősítésű, a * jel a szó használatának a „<Vmilyen irányú képességét, ügyességét> nézők v. több ember előtt bemutatja” (ÉrtSz. 3.*) jelentésében helytelenítve van a szerkesztők szerint (ÉrtSz. I: xxiv). Kosztolányi Dezsőnek a magyar nyelvre vonatkozó nézetei és nyelvhasználata érdemes és régi kutatási terület (vö. Deme László 1946, 1960). Megjegyezhető: a regényben előforduló *tandemet* az író magyar kifejezés után írja le, mutatva az angol szó helyettesíthetőségét, a szó sem az ÉrtSz.-ben, sem az ÉKsz.²-ben nem szerepel, sem az ÚEsz.-ben. Még a *boxer* említhető a talán idegen(nek érezhető) szavak között, ez már az Nszt.-ben is szócikket kapott (*bokszer*¹ 2. ’lapos fémdarab-

ból készült, négy ujjra húzható és fogójával marokba szorítható, büttykös támadóeszköz; bokszt’).

...fenyegetően eléje feszült.	XI: 291
Vili fölkelt, helyére ment, <i>katonai díszlépésekkel</i> .	XIII: 333
Vili <i>fumigálta</i> őket [ti. a vizsgabizottságot].	XIII: 333

2.2.2. A regényalak lelki világában előnyösnek tartozik ábrándozó, illetőleg látomásos hajlama, amely megmutatkozik leckéi tanulásakor is, a kihallgatása utáni álmatlansága idején is; gondolatai közt az egyik témaszál a KERÉKPÁR-hoz fonódik, ezekkel szemben pszichés zavarra vall, hogy a tanárverés után családi vacsora közben a nevét hallja. Ez a történet utalás Novák tanár úr modoros szavajárására és hangszínére – az egyik diáktárs utánózni szokta (ld. VII: 185) –, amelyikkel korábban Vilivel is beszélt: „– *Liszner, Liszner*, – kezdte lassan, *mély*, nem-kellemetlen *hangján*. – Mondja csak, micsoda a maga édesapja?” (XI: 28)

[...] a számtani példatárat lapozgatta [...] Órákig el tudta ezt olvasni. Valaki öt méter posztót vásárolt [...] az apa nyolc évvel ezelőtt pont százszor idősebb volt, mint a fia [...] Ezeken <i>elábrándozott</i> . [...] Szakálla van-e az öregnek s a fia tud-e <i>kerékpározni</i> .	VII: 159
<i>Látott</i> egy hosszú ugrómércét, azt a nagy, sötét termet, melyben kihallgatták, málnalekvárt, doktor Balogot, egy <i>kétüléses kerékpárt, tandemet</i> , melyre annyira áhítozott.	XXVI: 607
– Senki, – mondta Vili. – <i>Pedig világosan hallottam</i> . Valaki ezt mondta: „Liszner”. Kétszer. <i>Mély hangon</i> . Azt mondta: „Liszner, Liszner”.	XXVI: 607

Tisztelettudóan viselkedik az apjával, Novák tanárral akkor is, amikor sértve érzi magát, az iskolában szokásos módon beszél (egy ideig):

Noha nyolcadikos volt, kezet csókolt apjának, az megsimogatta arcát, mint egy kisfiút.	II: 47
– Mít morog? – Azt, hogy ne tessék engem nevetségessé tenni, tanár úr. Nem bírom...	VII: 289

A tanárverés után a megbánás, a lelkiismeret-furdalás, az igazságérzet tulajdonságai észlelhetők: nem tud aludni, a cimboráknak határozottan mondja, hogy mi része volt az ütlegetésben, sajnálat meg félelem közt őrlődik. Érzelmait, idegállapotát bibliai célzással ötvözi Kosztolányi. A segítőtársaival a verésről beszélgetnek, Vili porosnak mondja a kezét és megmossa. Aligha nem lehet

Pilátus szavaira és (szertartásos) kézmosására gondolni, aki „[v]izet hozatott, s a nép szeme láttára megmosta kezét: »Ennek az igaz embernek vére ontásában én ártatlan vagyok – mondta. – Ti lássátok!«” (Bibl. 1976).

Vili a verésben segítő társaknak is megmondja, hogy túlzás volt a verés erőssége. Ezzel kapcsolatos érzéseit az író fogalmazza meg a diák meglepő, némileg iskolás moralizálásáról az apákról és az öregekről. A fiúban fölmerül a bocsánatkérés is Novák tanártól.

– <i>Én nem ütöttem a fejét</i> – szólt Vili, Próféta felé fordulva – azt te ütötted, pajtás. <i>Én pajtás, csak a hátát ütöttem.</i>	XIX: 439
– Csak nem vagy véres? – Nem. Pizskos. A kezem. Poros. Mutatta a kezét, de az nem volt poros. Mégis megmosta.	XIX: 441
<i>Mégse bírok aludni.</i> Akármit csinállok, nem bírok.	XIX: 451
Nagyon megvertétek, öcskösök. – <i>Kár volt,</i> – mondta Vili. [...] Ezt érezte: – Az embereket nem lehet megütni, mert mindnyájan rokonaink, testvéreink s az öregebbek kicsit olyanok, mint az apáink	XXVI: 585
...bemenne hozzá és mindent <i>meggyónna</i> , irgalmat esdekelve tőle?	XXVI: 597

A történesek vége táján változás következik be Vili önértékelésében, ráébred a se diák, se bajnok állapotára: amikor már nem kell tartania a büntetéstől, nem fél már semmitől, de ez inkább a világ iránti semlegességét mutatja, mint önálló elhelyezkedést abban, hiszen a fizikai tétel mint félelmet keltő dolog nem felejtődik. A rendőrségi idézés, a kihallgatás miatti félelmét észlelik a büntársai. Az idézés átvételekor pedig a *torkán akadt a falat* 'megijed valamitől' szólás adja tudtul a félelmét. A szólás *torkán akadt a szálka* = hazugságon kapták (O. Nagy 1966: *torok*) nyelvjárási változat szintén az ijedség kifejezésével rokon, a Kosztolányi alkalmazta szerkezet az újságnyelvből a közelmúltból is adatolható volt (Forgács 2003: *torok*).

– Te vagy az a bajnok? [...] <i>Nem volt</i> ő már <i>bajnok</i> . Diák se volt. Semmi se volt.	XV: 359
Vili nem volt gyáva. <i>Nem félt</i> ő már senkitől és semmitől. Csak a rezgőmozgástól <i>félt</i> , akkor. Most már attól se <i>félt</i> .	XVIII: 419
...majd kihallgatnak. – És? – Csak <i>ne félj</i> ...	XXVI: 589
– Liszner Vilmos urat keresem. Vili <i>torkán akadt a falat</i> . Azt hitte, hogy a rendőr azonnal fülön csípi s viszi befelé a börtönbe.	XXVI: 587

3. Liszner Vilmos, aki kiváltója Novák Antal már említett meghasonlásának, tanára szerint „kissé nehéz felfogású”. Vilmos az iskolában testalkata folytán ért el jó sporteredményt, azonban a futásban is csupán erőfőlnye segítette. Büszkesége, túlzott önérzete miatt miután legyőzték, kiténik, hogy nem ké-

pes a vereséget elviselni, vádaskodik, hazudik, voltaképpen ezek a jellemzők vezeték a bosszúhoz, tanára megveréséhez. Ugyancsak hazudik a rendőrségi kihallgatáson, bár tudja és érzi cselekedetének súlyosságát. Némelyik tulajdonsága rokonszenves (ábrándozás, az apja tisztelete, megbánás), ezek azonban nem látszanak olyan érdemleges jellemvonásoknak, amelyenkből idővel határozott egyéniség bontakozhatnék ki. Volt osztálytársai, akik beilleszkednek a társadalom bizonyos rétegének életébe, sok év múltán is csupán így jellemzik: „Fut még.”

Kosztolányi Dezső egészében életszerű gimnazistájának ábrázoltsága megfelel annak, hogy Novák Antalból kiváltsa a lelki meghasonlást, amely lánya elvesztésével nehezítve önpusztításba viszi. A Liszner fiú (start)pisztolya nem hozott számára végleges sikert, Novák pisztolya pedig a végleges sikertelenséget okozta.

Szakirodalom

- Baráth Ferenc 1938. *Kosztolányi Dezső*. Pannon Könyvnyomda. Zalaegerszeg.
- Bibl. 1976. = *Biblia*. Szent István Társulat, Budapest. Máté 27: 24.
- Bóka László 1961. Kosztolányi Dezső. *Irodalomtörténet* XLIX: 255–72.
- Deme László 1946. Kosztolányi Dezső, az elméleti és gyakorlati nyelvtisztító. *Magyar Nyelv* LVI: 34–42.
- Deme László 1960. Kosztolányi és a magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 136–48.
- Dóczy Jenő 1925. Aranyrákány. *Napkelet* III. 6: 57–9.
- ÉrtSz. 1959–1962. = *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Főszerk.: Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ÉKsz.² 2003. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk.: Pusztai Ferenc. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Forgács Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Fónagy Iván é. n. [1999.] *A költői nyelvről*. Corvina Kiadó. [Budapest.]
- Földi Mihály 1927. Kosztolányi Dezső regényei. 1. Nihilizmus. *Nyugat* 15: 120–85., 177.
- Ingarden, Roman 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kiss Ferenc 1965. Kosztolányi Dezső. In: *A magyar irodalom története I–VI*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1964–1966. V: 306–33.
- Kosztolányi Dezső 2014. [1924.] *Aranyrákány*.
http://real.mtak.hu/21552/1/Aranyarsarkany_nyomda_javitott.pdf
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára I*. Főszerk. Ittész Nóra. Akadémiai Kiadó. Budapest. 2006.
- O. Nagy Gábor 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Rónyai Lajos – Ivanyos Gábor – Szabó Réka 1999. *Algoritmuskok*. Typotex, h. n. [Budapest.]

- Sötér István 1966. *Tisztuló tükrök*. Gondolat Kiadó. Budapest. 131–46.
- Szörényi László 1985. Kosztolányi regényeinek motiváló tényezői. *Literatúra* XII: 87–100.
- Szegedy-Maszák Mihály 2010. *Kosztolányi Dezső*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- ÚEsz.= *Új magyar etimológiai szótár*. <https://uesz.nyttud.hu/index.html> (Letöltés: 2023. 12. 10.)

Forrás

1877. XX. tc. = <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87700020.TV&targetdate=&printTitle=1877.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (2023. 12. 24.)
- 10470/1945. (XI. 6.) ME rendelet = https://jogkodex.hu/jsz/1945_10470_me_rendelet_6756260 (2023. 12. 24.)

Büky László
ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
e-mail: buky@hung.u-szeged.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4960-9445>

Abstract

BÜKY, LÁSZLÓ

THE PORTRAYAL OF A CHARACTER IN KOSZTOLÁNYI'S NOVEL THE GOLDEN DRAGON

The main character of the novel, a teacher, is beaten up by his students who are about to graduate from high school. This study presents the modes of physical and psychological representation of this boy. The physical and psychological representations are complemented by the student's actions (running, cycling) and his relationship with objects (a crumpled stick, a pistol). These representations are presented in an algorithmic arrangement.

Keywords: depicted objectivity, R. Ingarden, redundancy, physical and mental representation, actions, objects, algorithmic arrangement